

PSIXOLOGIK KOMPETENTLIK VA KASBIY KOMPETENTLIKNING PEDAGOGIK AMALIYOTLAR JARAYONIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Matquliyev Jasurbek Davlatnazar o‘g‘li

Osiyo Xalqaro Universiteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada ta’lim tizimida bugungi davrda eng ahamiyatli bo‘lmish kadrlar kompetentligi masalasi yoritilgan bo‘lib, kasbiy kompetentlig va uning sifatli pedagoglar avlodini tarbiyalashdagi o‘rni hamda ahamiyatiga alohida to‘xtalib o‘tilgan.

Tayanch so‘zlar: Kompetentsiya, kasbiy Kompetentsiya, psixologik kompetentlik, aksiologiya, pedagogik tayyorgarlik, kadr, inson omili, pedagog, Davlat dasturlari.

Ta’lim-tarbiya ishi bilan mashg‘ul bo‘lgan pedagogning faoliyati ta’lim uchun sharoit yaratishga, o‘quv jarayonida shaxsning ehtiyoj va ist‘edodini shakllanishiga yo‘llangan bo‘lishi kerak. Ya’ni, pedagog faoliyati doimo quyidagi didaktik masalalarni yechishga qaratiladi: “nimani o‘qitish kerak?”, “kimni o‘qitish kerak?” va “qanday o‘qitish kerak?”

Bu savollarga to‘g‘ri yechim topish, u yoki bu vaziyatlardan pedagogik maqsadga muvofiq yo‘l topa olish pedagogidan yuksak mahorat va chuqur kasbiy bilimni talab etadi. Bu muammolarning yechimi pedagogik psixologiya fani asosiy qonunlarini bilishga asoslanadi.

O‘qituvchilik kasbi ulug‘ va sharaflı, murakkab, o‘z o‘rnida mas’uliyatli kasblardan biridir. Dunyodagi barcha insonlarni komil shaxs bo‘lib yetilishiga o‘qituvchi sababchi bo‘ladi. Barcha joylardagi hamma kasb-hunarli, ilmiy, olimu-fuzalolar o‘qituvchining mehnati samarasidir. O‘qituvchi mehnatini biror narsa bilan taqqoslab bo‘lmaydi. O‘qituvchilik kasbini egallashga intilayotgan har bir inson o‘zida avvalo iroda, sabr-matnat, pedagogik mahoratni, o‘qituvchilik ixtisosligiga xos bilim, malaka, ko‘nikmalarni egallashi lozimdir.

Hayotimizga 2003 yildan boshlab ta’lim sifati muammosini o‘rganish (umumiy, kasbhunar va aspirantura) sharoitida “kompetensiya” atamasi tobora ko‘proq qo‘llanilmoqda. Shunday qilib, 2003 yildan 2006 yilgacha bo‘lgan davrda zamonaviy rus olimlari o‘qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi kontseptsiyasini sezilarli darajada boyitib, kundalik hayotga “kompetensiya” dan ko‘plab hosilalarni: “kompetensiya yondashuvi”, “kompetensiya paradigmasi”, “vakolat modeli”, “asosiy vakolatlar” ni kiritdilar.¹

¹ M.N.Quchqarova // “Pedagogning kasbiy kompetentligi va kreativlik” -T.: 2022-y

Shunday qilib, yangi asrning boshidan boshlab o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini shakllantirish jarayoni umuman ta'lim sifatini va xususan, kasbhunar-pedagogik ta'lim sifatini yaxshilash sharoitida ko'rib chiqilmoqda. Oliy ta'lim tizimida ta'limga yangi yondashuvlar, bilimlarning yangi tarmoqlari (akmeologiya, aksiologiya va boshqalar) paydo bo'lishi faqat shu davrning alohida tadqiqotlarida aks etadi

Ushbu davrda o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi quyidagilarda ko'rib chiqiladi: o'qituvchi shaxsini kasbiy mutaxassis sifatida rivojlantirish masalalarini (O.M. Atlasova, L.A. Basharina, Y.V. Vardanyan, G.I. Zaxarova va boshqalar), o'qituvchilarning axborot tayyorgarligi masdalalarini (D.V. Golubin, T.V. Dobudko, A.V. Dobudko, N.V. Kisel va boshqalar), o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining psixologik-pedagogik turlarini (M.N. Karapetova, M.I. Lukyanova, E. V. Popova, T.A. Tsaregorodtseva va boshqalar) ko'rib chiqishgan².

Bu olimlarning ilmiy izlanishlari doirasida o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasining umumiy ilmiy va nazariy qoidalari ko'rib chiqiladi, uning mohiyati, mazmuni va tuzilishi, shakllanish shartlari aniqlanadi. Bu esa o'z navbatida Rossiyada o'sha paytlarda paydo bo'lgan pedagogik ta'limni rivojlantirish tendentsiyalarining asosiy oqimida katta ahamiyatga ega, bu quyidagilarni anglatadi: oliy ma'lumotga yo'nalish shart sifatida o'qituvchilik kasbini egallash, psixologik-pedagogik tayyorgarlikni kuchaytirish (bu davrda bir qator olimlarning psixologik va psixologik-pedagogik kabi o'qituvchilarning kasbiy kompetentsiyasi turlariga e'tiborining kuchayishi bilan namoyon bo'ldi), o'qituvchilik kasbi doirasida turli xil ixtisoslashuvlar, pedagog kadrlarning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish. Yuqoridagi barcha omillar o'qituvchining kasbiy malakasini pedagogik kasbiylik va mahorat bilan chambarchas bog'liqlikda ko'rib chiqishni belgilab berdi.

1993 yildan 2020 yilgacha o'rganilayotgan hodisani shakllantirish muammosi bo'yicha bilimlarning sezilarli darajada oshishi kuzatildi. Agar 1990 yillarda o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasi olimlarning asarlarida pedagogik tayyorgarlik sifatini oshirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqilgan (O.S. Grishechko, N.V. Kuzmina, V.I.) S.V.Kiktev, V.Ya.Sinenko va boshqalar), keyin XXI asr boshlarida.

Rossiyalik olimlardan G.S. Vyalikova, L.K. Grebenkina, K.M. Levitan, L.I. Lutsenko, A.K. Markova, A.P. Sitnik va boshqalar ushbu ta'riflarni o'rganish va taqqoslash, universitetdan keyingi davrda o'qituvchining kasbiy rivojlanishini o'rganish asosida o'qituvchining kasbiy mahorati va kasbiy malakasini shakllantirishda innovatsion texnologiyalarning o'zaro ta'sirini o'rganish orqali o'qituvchining kasbiy kompetentsiyasini o'rganishning ushbu yo'nalishini ancha kengaytirdilar³.

² O'sha manba

³ M.N.Quchqarova // "Pedagogning kasbiy kompetentligi va kreativlik" -T.: 2022-y

Hozirgi kunda Ta'lim-tarbiya jarayonlarida maxsus tayyorlangan kadrlarga talab ortib bormoqda, ayniqsa ushbu kadrning kasbiy kompetentligi juda ahamiyatli bo'lib bormoqda.

Sababi ta'lim-tarbiya jarayonlarida pedagogning maxsus tayyorgarligi, ilmiy salohiyatligi, kasbiy kompetentlikga ega ekanligi, psixologik barqarorligi, bilim, malaka, ko'nikmalarining natijadorligi ta'lim sifatining yuqori bo'lishiga asos vazifasini o'tay ioladi va albatta mana shunday kadrlar bilangina Yangi O'zbekistonni qura olamiz.

Shu o'rinda mavzuyimizning asl mag'zi yani o'zagi bo'lmish kompetentlik masalasiga to'xtalib o'tsak. "Kompetentlik" tushunchasi ingliz tilining "comtence" so'zidan olingan bo'lib, bizning tilda "qobiliyat" ma'nosini anglatadi.

Xo'sh endi savol tug'iladi, "Kasbiy kompetentlik" nima?

Kasbiy kompetentlik bu ushbu kasb egasining o'z sohasida yuqori salohiyat chuqur bilim bilan bir qatorda o'z kasbiy faoliyatini amalga oshirishda qobiliyatli bo'lishini anglatadi. Ya'ni biz buni pedagogik soha bilan bog'lasak quyidagi ma'noni anglash mumkin bo'ladi- pedagog o'z faoliyati davomida yuksak darajada kasbiy malaka, mahorat va iqtidor egasi bo'lib, uning kasbiy kompetentligi bu "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, muloqatga kirishishi, raqiblar bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik" ini anglatadi.⁴

Kompetensiya muammosi va uning turlari nafaqat bizda balki MDH mamlakatlari olimlarining ham tadqiqot mavzusi bo'lib kelmoqda. Kompetensiyaning turlarini tasniflanishiga doir xilma-xil yondashuvlar mavjud. Jumladan, N.A. Muslimov va M.B. O'rozovalar kasbiy ta'lim nuqtai nazaridan kompetensiyalarni 5 turga ajratadi:

Maxsus kompetensiya - yetarli yuqori darajada o'z kasbiy faoliyatini egallash, keyingi kasbiy rivojlanishini loyihalash.

Ijtimoiy kompetensiya - kasbiy faoliyat, hamkorlikni egallash, o'z mehnati natijalariga ijtimoiy javobgarlik.

Shaxsiy kompetensiya - shaxshiy mustaqil aks etish va mustaqil rivojlanish usullari, shaxsning kasbiy deformatsiyalarga qarshi turish vositalarini egallash.

Individual kompetensiya - kasb doirasida individuallikni mustaqil qo'llash va rivojlantirish usullarini egallash, kasbiy-shaxsiy o'sish, mustaqil tashkil qilish va mustaqil rehabilitatsiya qilishga tayyorlash.

⁴ D. Karamatova, M. Qilichova // "Pedagogning kasbiy kompetentligi va uni amaliyotda qo'llay olish mahorati"- T.:2022-y.

Asosiy kompetensiyalar - moslashish va mahsuldor faoliyat uchun zarur bo'lgan shaxsning madaniyatlar va sohalararo bilim, qobiliyat, ko'nikmalaridir⁵

Yana bir guruh mutaxassislarning ilmiy ishlarida esa kasbiy kompetentlikning belgilari quyidagicha yoritiladi:

Ijtimoiy kompetentlik- ijtimoiy munosabatlarda faollik ko'rsatish ko'nikma, malakalarga egalik, kasbiy faoliyatda subyektlar muloqotga kirisha olish;

Maxsus kompetentlik- kasbiy-pedagogik faoliyatni tashkil etishga tayyorlanish, kasbiy-pedagogik vazifalarni oqilona hal qilish, faoliyati natijalarini real baholash, BKMLarni izchil rivojlantirib borish, ushbu kompetentlik psixologik, metodik, informatsion, kreativ, innovatsion va kommunikativ ko'zga tashlanadi;

Shaxsiy kompetentlik- izchil ravishda kasbiy o'sishga erishish, malaka darajasini oshirib boorish, kasbiy faoliyatda;

Texnologik kompetentlik-kasbiy-pedagogik BKMning boyitadigan ilg'or texnologiyalarni o'zlashtirish, zamonaviy vosita, texnika va texnologiyalardan foydalana olish;

Ekstremal kompetentlik- favqulotda vaziyatlar (tabiiy ofatlar, texnologik jarayonlar ishdan chiqqan)da, pedagogik nizolar yuzaga kelganda oqilona qaror qabul qilish, to'g'ri harakatlanish malakasiga egalik.

Kasbiy kompetentlik deganda mutaxassis dunyoqarashining kengligi, uning ishbilarmonlik mahorati va shaxsiy sifatlari, bilim, ko'nikma hamda malakalariga suyangan holda to'g'ri qarorlar qabul qila olishi tushuniladi. Oliy ta'lim o'qituvchisining kasbiy kompetensiyasi takomillashuvida nazariy tayyorgarliklar bilan birga amaliy tayyorgarliklar uzviyligi ta'minlanishi kerak. Bo'lajak o'qituvchilarining nazariy va amaliy tayyorgarligi tashkiliy jihatdan qanday shakl va melodlarda bo'lmasin, quyidagi didaktik tamoyillarga asoslanadi:

1. Nazariy va amaliy bilimlar uzviyligi;
2. Kasbiy bilim va ko'nikmalarni tizimli tarzda takomillashtirib borishi;
3. Bo'lajak kasbiy-pedagogik faoliyat bilan funksional bog'liqlik;
4. Talabalar amaliy faoliyatining ko'rgazmaliligi;
5. O'z kasbiy faoliyati yuzasidan bosqichma-bosqich mustaqil faoliyat yurgazishga intilish va mas'uliyal hissini shakllanishi;
6. Bo'lajak o'qituvchilarda nazariy va amaliy bilimlar hamda ko'nikmalarini takomillashishi natijasida kompetensiyani shakllanishi va rivojlanishi.

Kasbiy kompetentlik ta'rifiga izoh berilganda albatta pedagogik kompetentlik va uning mazmun-mohiyati ham yoritib ketilishi lozim.

⁵B. Karimova // "Ta'lim muassasasiga rahbarlik qilishning boshqaruv madaniyati. pedagogik menejmentda kreativlik va kasbiy kompetensiyani shakllantirish" 2023-y.

Pedagogik kompetentlik (lot. kasbiy moslik) – pedagogidagi ijodiy imkoniyatlarning yanada kengroq tasarruf etilishi, kasbiy bilim, malaka va ko'nikmalarni yosh mutaxasislarga yetkazish, ular bilan pedagogik muloqotga kirishish mahorati bo'lib hisoblanadi.

Mazkur pedagogik masala dolzarbligini e'tirof etgan holda uning nazariy jihatdan o'rganilganligi borasida fikr yuritamiz. Pedagogilik kasbi o'zida yuksak ijtimoiy mas'uliyatni aks ettirganligi bois, bu borada bildirilgan ilmiy fikrlar, g'oyalar va nazariyalarning ildizi qadim moziyga borib taqaladi. Pedagogik faoliyat ijtimoiy hodisa sifatida jamiyat rivojini ta'minlovchi kuch hisoblanib, unga katta mas'uliyat yuklangan.

U pedagogik faoliyatning mohiyati xususida to'xtalib, pedagog o'zi tarbiyalayotgan har bir bolaga ehtiyotkorlik bilan yondashishi, buning uchun o'zi o'qimishli, bilimdon, ijtimoiy fanlar asosini mukammal egallagan, madaniyatli inson va o'z shogirdlari uchun o'rnak bo'lishi va ularni sinchiklab o'rganishi lozim

Qadimgi Yunon faylasufi Platon (eramizdan avvalgi 427-348 – yillar) – “agar kavushduz yomon usta bo'lsa, davlat bundan unchalik zarar ko'rmaydi, fuqarolar birmuncha yomonroq kiyinib yuradilar, xolos. Ammo bolalarni tarbiyalovchi kishi o'z vazifalarini yomon bajarsa, mamlakatda nodon va yolg'onchi odamlarning butun bir avlodi vujudga keladi”, - deganda pedagogik faoliyat bilan shug'ullanuvchilar pedagogik kompetentlikka ega bo'lishi, ular o'z ishining mohir ustasi bo'lishi lozimligini qayd etadi. Buyuk chex pedagogi Yan Amos Komenskiy (1592-1670) pedagogik faoliyatni “er yuzidagi har qanday kasbdan yuqoriroq turadigan faxrli faoliyat” deb hisoblab, pedagog mehnatiga katta ahamiyat beradi.

Yan Amos Komenskiy bir tomondan aholining pedagogi – tarbiyachiga hurmat bilan qarashi lozimligini talab qilsa, ikkinchi tomondan esa pedagogining o'zi ham jamiyatda qanday muhim vazifani bajarayotganligini tushunib olishi va o'z qadr-qimmatini yaxshi bilib olib ishlashi lozim, deb ta'kidlaydi. “Pedagog, - deb yozadi Yan Amos Komenskiy, sof vijdonli, ishchan, sabotli, matonatli, o'quvchilarga o'zi singdirishi lozim bo'lgan fazilatlarining ibratli kishisi bo'lishi, keng ma'lumotli va mehnatga layoqatli inson bo'lishi lozim. U o'z fanini behad sevisi, o'quvchilarga bamisoli otalardek muomalada bo'lishi va har bir ilm oluvchi qalbida bilimga havas tug'dirishi lozim” degan.

Pedagogning kompetentligi – bilimdonlik, kasbiga moslik, malakalilik, tajribalilik, mas'uliyatlilikni rahbarlik faoliyatiga singdirib borish. O'z sohasini, ishining ustasi bo'lish, sohasining sirlarini har tomonlama chuqur bilish demakdir. Pedagogik kompetensiyaning shakllanish bosqichlari:

1. Qobiliyatni aniqlash,
2. Tarbiyalash va shakllantirish,
3. Chiniqtirish (kichik hajmdagi topshiriqlar berish),

4. Ishonch (mustaqil rahbarlik lavozimiga tayinlanish),

5. Rahbarlik cho‘qqisi.

Yuqoridagilardan shunday xulosa qilish mumkinki, bu tamoyillarining barchasi kelajakda o‘qituvchi kasbiy-pedagogik kompetensiyasining nazariy-ilmiy, amaliy funksional, pedagogik-psixologik takomillashuvi omillaridan hisoblanadi. Bo‘lajak kasb ta’limi o‘qituvchisining kasbiy kompetentligini shakllashtirish orqali ta’lim va tarbiya jarayonini zamon talabiga ko‘tarishga xizmat qiladi.

O‘qituvchining yuqori kasbiy mahoratni egallashi bevosita uzluksiz ta’lim tizimi orqali amalga oshiriladi. Uzluksiz ta’lim tizimida asosiy o‘rin egallagan malaka oshirish o‘quvchi faoliyatini tahlil qilish va unga istiqbol yo‘nalishlar berishga imkon beradi. Hozirgi davr o‘qituvchidan o‘qitishning ilg‘or pedagogik texnologiya talablarini to‘g‘ri tushunish, tashabbuskorlik, o‘z fani bo‘yicha yangiliklardan xabardor bo‘lishi va darslariga joriy eta olishni talab etadi.

Ta’lim-tarbiya jarayonida o‘qituvchi va o‘quvchilar o‘rtasida hamkorlikni vujudga keltirish, do‘stona muhitni yaratish muammosining muvaffaqiyatli hal etilishi, fan o‘qituvchilari va maktab rahbariyatining egallagan bilim, ko‘nikma malakalari va shaxsiy insoniy fazilatlarini egallaganlik darajasiga bog‘liq bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Ochilov M. Muallim qalb me’mori “O‘qituvchi” 2001 y.
2. Quchqarova M.N. “Pedagogning kasbiy kompetentligi va kreativlik” -T.: 2022-y
3. Sultonova G.A. Pedagogik mahorat. - T.: Nizomiy nomli TDPU, 2005 y,149 b.
4. Karimova B. “Ta’lim muassasasiga rahbarlik qilishning boshqaruv madaniyati. pedagogik menejmentda kreativlik va kasbiy kompetensiyani shakllantirish” 2023 y.
5. Axmedova M. “Pedagogik kompetentlik”, -T.: 2018 y.
6. Muslimov N.A. Kasb ta’limi o‘qituvchilarining kasbiy kompetentligini shakllantirish texnologiyasi. Monografiya. -T.: Fan va texnologiyalar, 2013 y.
7. Mamatqulova Sh.O’. “Yosh pedagoglarning psixologik-pedagogik kompetentligini shakllantirishning nazariy jihatleri” -T.: 2022 y.